

ACC. N:R **M. 10120** : 1-20.

Landskap: *Småland* Upptecknat av: *Janne Augustsson*
Härad: *Lunnerbo* Adress: *Ås Götteryd*
Söcken: *Götteryd* Berättat av: *upptecknaren*
Uppteckningsår: *1946* Född år *1890* i *Götteryd*

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Kalendern och dess minnesdagar

N. M. 72.

sidan 1-20

Skriv endast på denna sida!

Kalendern och dess märkesdagar.

Almanackan.

På 1830 och 1840-talen fanns det inte många som var utan almanacka. De som var utan var mest torpare eller backstugarittare men de flesta sådana personer vistades mycket av tiden på arbetet i den tätbebyggda byn och då där var almanacka som folket rättade sig efter tyckte de det var onödigt att de höllo sig själva med almanacka. Före hölgdagarna togo de reda på vilken söndag det var, vilket evangelium som höjde till den dagen m.m. Några gångr händer det dock att de kunde taga fel på dag och började arbeta på söndagen men blev detta anmält huru litet det än varit så blevo de stämde för sabbatsbrutt eller fingo stå i stocken i vapenhuset i kyrkan. Män som varit berusade på lördagen kommo ibland i

ihåg dagarna utan började att tröska själva på söndagsmorgonen då de ej fick upp någon till att hjälpa till och var där någon som anmälde det så blev det genast efterräkningar.

Till att hålla reda på veckans dagar hos dem som saknade almanacka användes träpinningar liksom vid mycket annan räkning. Man hade en träask eller något annat föremål där man lade en träpinne om morgonen varje dag med början på söndagsmorgonen. Dessutom hörde man sig för hos folk man träffade för att vara säker. Waktjonen i Göteryd voro alltid hemma i byarna under nätterna.

De kringvandrande handlarna hade almanackor att sälja mot slutet av året men det var en och annan bonde som körd till städerna vid denna tid på året också och då köpte han hem almanackor till sig.

själv och andra i hemtrakten. På de ställen
där det fanns "berrå" eller "klädragare" för-
varades almanackan i denna i annat fall
låg den ovanpå dalaklockan uppe vid taket
eller på den översta hyllan i det väggfasta
matskåpet i stugan. För det mesta var detta
ett "görnerskåp". Varendo dag hade man
tag i almanackan för att se när solen gick
ner och om klockan var rätt då, samt hur
dags solen gick upp nästa nästa dag. Om
vintern ville man även veta när "månen"
gick upp eller ner och när det var "mana-
sken" ty då brukade man vara ute när man
skulle gå några längre sträckor ty då kunde
man se om man hade vargar i närheten.

När månen var mörk höll folket sig
mest inomhus utom när de var flera
i sällskap.

På första hälften av 1800-talet gjordes anteckningar i almanackan om allt möjligt.

När ett barn var fött eller döjt gjordes något märke för den dagen av dem som inte kunde skriva och eljest skrevs det dit vid dagen eller på ett tomt blad som fanns på ett annat ställe i de gamla almanackorna. Även gudmor, faddrar och moderns kyrkotagningsdag antecknades för det mesta. Hände något med någon av familjemedlemmarna antecknades detta. De markerades som skulle äga rum under året räknades ut datum för långt i förväg och detta skrevs upp. Varje gång en ko hade varit hos tjur eller en sugga blivit betäckt skrevs detta upp vid dagen ifråga och detta har varit sed även på 1900-talet. Några almanackor med anteckningar om familjehandelen äro nog sällsynta nu men andra anteckningar

finnas nog i nyare almanackor. I 1903 års almanacka som jag har är endast antecknat kornas betäckningsdagar samt "veketalet." År 1906 såg jag 1798 års almanacka och att den var bevarad så länge berodde på att ägarens mormor var född 1798. På det tomma bladet var skrivet: "År 1798 den . . . föddes min dotter Pehrnila. Den . . . erhöll hon det Heliga dopet. Gudmor var . . . Faddrar voro . . . 2 till antalet." Underskrift av fadern. Många skrev upp huru dant vädret var under vintern och jämförde detta med väderleken under sommaren då de trodde att det skulle bli genväder men dylika spådomar vara nog icke mycket att lita på. Den som spådde hurudant vädret skulle bli genom iakttagelser på vintergatan, genvädes och dylikt kunde ibland hava någon liten

vinning därav när han fick matvaror eller annan vederläggning för det han talade om. Skeddle några större händelser eller olyckor sådes detta hava antecknats i många almanackor men några sidana har jag ej sett. De gamla gömde alla sina almanackor vilket berodde på att det var nästan det enda de hade att läsa i utom andaktsböckerna samt den gamla vanan att man fick lof att taga vara på allting så att ej något förstördes. Att almanackor använts som skydd mot övernaturliga ting har jag ej hört omtalas.

Om de tecken som voro utsatta för varje dag i de gamla almanackorna voro en mängd förklaringar, ordstav och rim men de äro nu allsammans glömda. En stor del av dessa tecken sammanföll ju med med ny och nå på olika sätt och detta hade mycket att betyda.

De gamla talade om att allt som skulle säas eller sättras hade sina bestämda dagar och detta berodde på tecknens ställning i må och må samt på vecketalet. Det hade stor betydelse på vilken dag i veckan som det blev må och särskilt mårsnyet uppmärksammades ty på detta berodde årsväxt och åring.

De väderleksuppgifter som funnas i gamla almanackor troddes av många men det kunde även finnas de som varo fiendliga på dem. Hemmansägaren och bränneriägaren Jon Andersson Lönhult Göteryd, född 1779, var en spektakelmakare. När det blev isregn på hans torra hö tog han almanackan och tittade i och då där stod "vackert väder" öppnade han ett "äppelätelenster" och kastade ut almanackan i en pöl under utropet: "Där kan du ligga på dina löjnen."

När väderleksuppgifterna togos bort ur almanackorna ansågs nog de flesta att de varken gjort någon nytta eller skada.

Wid ombytet av almanackor 1901 voro de flesta mycket missbelätna. Det äldre folket som av gammal vana alltid skulle se efter om klockan var rätt när solen gick ner och om vintern även när den gick upp tyckte att "di behövde inte va så snåula om papper så di ska gröta ihop hele manadän på ena sie må töcken lella pränt."

Dessa gamla som varken kunde skriva eller läsa skrifvet voro många gånger de som lärde sig förtä den nya almanackan fört enär de villkorligen måste ha reda på solens och "manäns gang". Barnen voro allra mest missbelätna enär de nu ej kunde lära de många tecknen som fanns fört.

Att det någon gång funnits runstavar
och almanacksdosor i Göteryd har ingen här
talat om.

Årets indelning.

Man använde orden, som mar halvan och
vinter halvan av året, och de räknades
emellan fredan och mekkälsmässe.

Årstiderna räknades i vintern, våren, som-
maren och "ättörsten" (efterhösten). I räkning
av tiden ^{brukades} räpparåken mera än månadsräken.

En räpp var ett kvartal (3 månader) och räk-
nades emellan jul till fredan 25 mars, från
fredan till midsommar, från midsommar
till mekkälsmässe, och från mekkälsmässe till
jul. Man sade ej $7\frac{1}{2}$ månad utan $\frac{1}{2}$ tredje
räpp och var ett barn 3 månader var det
räppagammalt. Även äldre över 1 år benäm-
des ibland i räpparäkning.

Månens gång var bestämmande för en del arbete. Nyårsnytt talades mest om. På mickelsmässenät skulle hästrägen säas om det var bra, och månader som ej sammanföll med de vanliga månaderna har här endast varit röt månader, och de vanliga månaderna har december allmänt kallats "jula-månaden". De gamla brukade ofta säga "göje manad" i stället för februari, och de hade dessutom sina egna benämningar på många andra månader allt efter det arbete som då var i gång. Djurens dräktighets-tid hölls reda på genom de anteckningar man gjort i almanackan.

Wekeräkningen har brukats i Gästeryd till långt in på 1900-talet och den tillmättes stor betydelse vid skötseln av jordbruket under vintern.

Veketalet tog sin början den 6 april för vilken dag antecknades 13 veke går in, 12 veke gick in den 13 april, 11 den 20, 10 den 27 april o.s. v. efter 4 de veke som kom den 8 juni sattes inte flera siffror ut i almanackan.

När 13:ne veke gått in var det tid att börja "röra ve joan". Då skulle man harva det som lig på får och börja köra dlynga till värrag och påror. Värrag skulle sås tidigt och senast om "valväsafstan" den siste april. Någon havre såddes i 10-me veke men den mesta såddes i 9-me och 8-me och en del ännu senare. Det sista som såddes var kornet och till detta skulle grisa-dlyngan vara nerträrad i början av 6-te veke men man sådde ändå ej genast ty man väntade på "koanteken" och om det inte blev det under tiden sådde man ändå i

i mitten av 5: te veke som började den 2 juni. När det var mycket dimma en morgon omkring den 1 juni och daggen hängde som ragg på träden och de till hälften utspruckna löven, kallades detta för korntecken och då var det rätta tiden att så. Detta tillmättes stor betydelse och blev det inte korntecken på våren var det ingen god utsikt för kornet. Gåsen sades komma i 10: ne veke som börjar den 27 april och gala i 9: ne som börjar den 4: de maj. Det betydde mycket om han fick gala på bar eller lövad kvist. Någon särskild veckoräkning under andra tider av året har ej förekommit i minnne.

Naturmärken

Glädda igen fårar och köra göddel gjorde man även om jorden var klabbig och

stjändig att köra i men ära ner dynga började
man ända förrän "joan hade farrat äppi" och
det hade blivit mjukare och blidare väder.

Ett gummigt regn var efterlängtat innan man
skulle så eller sätta något ty sedan grodde det
fort. Kreaturen släpptes på den gemensamma
skogen den 15 maj utan avseende till gräs-
växten ty vinterfodret var slut då och ibland
innan dess och "ottekan" fick då börja sin
tjänst. Var det en pojke som ej vallat förut
hade han en tid av vintern haft valthornet
i sitt hem och lärt sig blåsa de olika ljuden
och signalerna som förekommer i vallspråket.

När vackra fjärilar (sommarfågla) varit syn-
liga sades varen vara kommen men ibland
blev det snö långt därefter. När "vitvervori-
na" (vitsipporna blommade fingo barnen lov
till att gå "barrfötta" men ibland avstodo

de därifrån när det var för kallt. Det säk-
raste tecken på att sommarvädret var kom-
mit på allvar var när koanästana (maskro-
sorna) blommade och när göken började gula.

Wargungar och rävingar skulle man leta
efter vid "hiän" emellan den 5 och 15 maj om
det varit blidvinter och något senare om det
varit sträng vinter. Detta var ett talesätt och
en sedvänja som är svår att begripa. Det sades
att "rävesan" ej kunde gräva något bo fjärrän
långt fram på viren under de år då marken
varit tjälad och därför lade ungarna mycket
senare. Ungarnas födelse måste väl hava skett
efter den beräknade tiden efter föräldrarnas parnings-
tid och när denna inföll var det väl en gäta
för alla huruvida senvintern skulle bli det
året. Om de gamla hade rätt i sitt påståen-
de är tvivelaktigt men de trodde själva därpå.

Att fiska med krok ansågs ej vara lönande förrän vattnet blivit så varmt att gräset och "räckorna" i vattnet börjat växa.

Märkesdagar.

Mycket av arbetet hade sina bestämda dagar i men i övrigt utfördes mycket arbete efter som man hade tid och lägenhet därtill. Eftersom familjerna i regel varo stora gick det åt mycket bröd och därför bakades det ibland flera bak i följd så man hade stora förlager.

När månen under vinternätterna lyste genom fönstren in på den vita muren och andra föremål i stugan trodde somliga personer sig i detta sken kunna utläsa kommande händelser. När den 13 i en månad inföll på en fredag har detta ansetts för en olycksdag. Den 13 januari samt hela november

månad räknades även ^{till} de dagar som ej voro att lita på och många trodde fullt och fast där på och höllo sig mest inom hus.

Med genväder menades att det skulle bli lika väder med regn eller uppehållsväder under sommarhalvåret som det varit under motsvarande dagar under vinterhalvåret.

Januari. Knut. Tjondag Knut kördes julen ut och vinterarbetet började på allvar både i skogen och hemslöjden inom hus.

Februari: Sigfrid. Denna dag kallades av alla gamla för seppramässe och till denna dag skulle den starkaste kölden vara över för vintern.

Bar inte sjöarna "hålbasselassen" "kollassen" eller "malmlassen" innan denna dag så var det i de flesta fall inte rådligt att köra över sjöar med tungt lastade vagnar eller slädar.

i långa rader senare på vintern. Leffrä-
mäse marken i Wäljö var på den gamla
tiden en stor högtid och nästan alla gamla
män och även en del kvinnor hade i sin ung-
dom varit där en eller flera gånger.

Skattdagen var mest bemärkt genom den mängd
uppvaktningar, skoj och "tosaforer" som ogifta
kvinnor brukade ställa till med där det fanns
ynglingar som de tyckte borde gifta sig och de
skänkte dem dem ibland kläder till småbarn.

April: Walväsafstan den 30 april brukade man
alltid så antingen vörög eller havre samt sätta
lite potatis ty allt som kom i jorden då
skulle ge god skörd. På eftermiddagen hade
kyrkoåret "valverstämma" då bönderna valde
äldersman för året samt beslutade om byns
gemensamma göromål. Efter stämman blev det
kalas i gården där stämman höllits och även

kvinnorna bjödos dit då. Brännvinet var många gånger för mycket vid dessa kalas och Göteryd har ett dystert minne därav.

Ett år omkring 1850 hade soldaten Erik Spång på Spångabacken i Sjuhult varit på valverstämma. Han begav sig sedan i båt ut på den intill hemmet belägna sjön Rönningen för att fiska varvid han stupade ur båten och drunknade. En minderårig pojke var med i båten men han blev räddad ty båten drev in med honom till stranden.

Maj. Walvödan den 1 maj förrättades något arbete utan dagen var en fridag.

Erik. På Eriksdagen skulle rågen vara gått i sk och om Erik gav sk så gav Olaf kaka.

Palmsondag. På denna dag plockades palmer d. v. s. kvistar av sälj med till hälften utslagna blommor vilka sattes på bordet i stugan.

Stinnkaketista: Tisdagen efter fastlagssondagen bakades "stinnkakor" eller "plättor" som man fick äta sig mätt av och denna sed har hållit i till på detta århundrade då fastlagsbullar blevo brukliga i stället.

Kristi himmelfärdsdag som kallades "hålltorsda" har det alltid varit vanligt att folket, åtminstone det yngre, har gått till främmande kyrkor och detta pågick till efter sekelskiftet.

Pingstdagens morgon skulle alla äta ägg vid frukosten och alla skulle hava barn med sig till kyrkan. De kvinnor och flickor som var från hem där det ej fanns barn, lånade barn av någon granne som de hade med sig.

Trefaldighetssöndagen kallades "Glöjja sönda"
och på denna dag likasom på söndagen före /
adventssöndagen (den yttersta domen) var där myc-
ket folk vid kyrkan.

Juli: Frumtimmersveckan var alla rädda för och tog
in vad hö de hade avslaget innan den började.

Om det regnade på Sju sovareulan sadet det bliva
något regn varje dag i sju veckor framåt.

Olof. På denna dag skulle rågen vara skördad (oss! gamla
stilen!)
och inne så mycket att man kunde få kaka
av den.

Augusti, Bartolomeus. Till denna dag skulle
alla hava arhästat, ty annars hette det att
Batat "Bätäl" hade blött ner gräset så det
gick inte att få av det.

September, Mikael Vid mekkelmäse skulle
pärarna vara upptagna, eljest fick man
inte gå till Stolpastu marken.